

SŁONECZNIK

Helianthus annuus

Wstęp. Eksplicacja: Nazwy. Kategoryzacje. Kompleksy i kolekcje. Pochodzenie. Wygląd i zachowania. Lokalizacja. Święcenie. Zastosowania praktyczne, lecznicze i magiczne. Symbolika.

Dokumentacja: Zagadki. Gry. Bajki. Pisana poezja chłopska. Bibliografia.

Słonecznik wrósł w wiejski krajobraz kulturowy tak bardzo, że jak malwy, maki, rumianki i bławaty kojarzy się ze swojskością i polskością. Jest postrzegany jako kwiat, który *chodzi za słońcem*. Takie wyobrażenie rośliny funkcjonuje w nazewnictwie i potocznej frazeologii. Utrwalił je Adam Mickiewicz w księdze drugiej *Pana Tadeusza*: *W środku kwiatów, jak pełnia pomiędzy gwiazdami, Krągły słonecznik, licem wielkim, gorejącym, Od wschodu do zachodu kręci się za słońcem*. Słonecznikowi przypisuje się własności ochronne i lecznicze. Ceni się również jego walory smakowe oraz to, że można z jego nasion wyrabiać olej. Związek ze słońcem uczynił zeń symbol witalności i życia, uwielbienia i oddania.

Słonecznik jest w wielu kulturach emblematem słońca Kop SSym 390, De Vries Dic 449, Herd Lek 145, Mac MitRoś 36, Żajw Ukr 567. Związek ze słońcem i złotem sprawił, że uznano go za symbol panowania Herd Lek 145, wspaniałości De Vries Dic 449, ale i fałszywego bogactwa De Vries Dic 449.

Uprawiali go Aztekowie, Inkowie i Majowie Mac MitRoś 34, Kop SMit 1075 oraz Indianie południowej części Ameryki Północnej Kochanowska 2006, s. 4, którzy wierzyli w boskie pochodzenie tej rośliny.

Jedną z odmian słonecznika znana była od starożytności w Azji. W chińskiej kulturze, z uwagi na swój żółty kolor, symbolizował witalność i inteligencję oraz długie życie i szczęście. Łodygę tej słonecznej rośliny używano do produkcji papieru Mac MitRoś 34, z ziaren tłoczono olej służący do pielęgnacji włosów i ciała.

W mitologii indyjskiej był atrybutem Mitry – bóstwa solarne De Vries Dic 449.

Słonecznik pojawia się w opracowaniach mitów starogreckich. Zgodnie z nimi w słonecznik miała zostać zamieniona nieszczęśliwie zakochana w Słońcu nimfa Klytia (córka Okeanosa). Odrzucona przez ukochanego, dzień po dniu obserwowała, odwracając głowę, przejazd Słońca po niebie Grim Słow 187. Słonecznik miał być również atrybutem Dafne. Skojarzenie go z mitem o zakochanej Klytii uczyniło zeń symbol uwielbienia, zauroczenia i oczekiwania na zmysłowe uczucie De Vries Dic 449. Przeniesienie nań własności przypisywanych słońcu jest źródłem wierzeń o jego mocy odpędzania duchów Mac MitRoś 34 i leczenia ślepoty Kemp SInd 385.

W kulturze chrześcijańskiej słonecznik z uwagi na heliotropizm oraz podobieństwo do słońca stał się rośliną symbolizującą wierną i bezwarunkową miłość do Boga, duszę, która swe myśli i uczucia nieustannie zwraca w jego stronę. W ikonografii do słonecznika przyrównywano matkę Jezusa, która tak jak słonecznik obraca się ku słońcu, oddając się Bogu bez reszty. Jest on również symbolem modlitwy Herd Lek 145 i wdzięczności De Vries Dic 449.

W Europie słonecznik długo uchodził wyłącznie za roślinę ozdobną, dopiero z czasem stał się rośliną uprawną i odkryto również właściwości lecznicze tej rośliny. Ruchy kwiatu słonecznikowego zostały szczegółowo opisane w 1582 roku przez Monardesa, który nazwał tę roślinę *Herba solis*.

W krajach języka niemieckiego słonecznik był uprawiany ze względu na bogate w olej nasion oraz walory ozdobne Wört Hoff 8/71. Z uwagi na związek ze słońcem wierzono, że ma chronić przed czarami – np. jego nasiona zawieszano na szyi przeciw koszarom. Bogate w olej nasiona jedzono, aby mieć dobry głos. Uważano, że gdy słonecznik obficie kwitnie – będzie dobre wino Wört Hoff 8/71.

Słonecznik jest znany i popularny w krajach słowiańskich. Słowianie własności magiczne i lecznicze słonecznika łączyli ze słońcem Żajw Ukr 567: wierzyli, że odpędza złe duchy Mac MitRoś 36; leczono nim *febrę* Mac MitRoś 36. Jego walory smakowe i lecznicze zostały rozpoznane w Rosji za panowania Piotra Wielkiego Kochanowska 2006, s. 4. Na Ukrainie był również surowcem służącym do produkcji wódek Mac MitRoś 36; słonecznik poświęcony na Makoweja (1 VIII) miał być pomocny m.in. w leczeniu *słonecznic*, reumatyzmu; wielu artystów używało go jako emblematu Ukrainy Żajw Ukr 567.

* * *

≡ Nazwa *słonecznik* jest derywatem od przym. *słoneczny*, w polszczyźnie literackiej niekiedy też *heljant* Karł SJP 6/214 (z łac. *Helianthus annuus* i dalej z grec. *helios* ‘słońce’ i *anthos* ‘kwiat’); w gwarach kaszubskich *słonecznica* Sych SGKasz 5/87; opisowo – *słońce indyjskie*, *słonecznik peruwiański*, *peruwiańskie ziele* Karł SJP 6/214.

We wszystkich językach europejskich roślina ta nosi nazwę łączącą ją ze słońcem, np. ros. *podsolnečnik*, czes. *slunečnice*, bułg. *slnčogled*, niem. *Sonnenblume*, szwedz. *solros*, ang. *sunflower*, fran. *tournesol*, wł. *girasole*, hiszp. *girasol / tornasol*, węg. *napraforgó*, fiń. *auringokukka*, gdzie *słońce* = *solnce* = *slunce* = *Sonne* = *sol* = *sun* = *sol(eil)* = *sole* = *sol* = *nap* = *auringo* Łuczyński, Maćkiewicz 2005, s. 126.

Słonecznikiem nazywano też inne kwitnące (niekoniecznie żółto) rośliny, np.: cykorię podróżnik i chondrillę Rog Kasz 132, łubin ZWAK 1895/67, Rog Kasz 132, tawułę Rog Kasz 132, posłonek Zdan SJP 1510, Rog Kasz 132, brodawnik, pięciornik rozłogowy v. *słonecznik Maryje* Rog Kasz 132.

Słonecznik w polszczyźnie ogólnej znaczy też ‘słońcowstręt, choroba’ Zdan SJP 1510; ‘choroba koni, zwana in. *kaduk*, gdy koń trzęsie głową i drży całym ciałem’ Karł SJP 6/213; ‘kompas, zegar na słońcu uczyniony, godzinnik na murze’ Karł SJP 6/213; ‘złoconą kopułę na cerkwi’ Karł SJP 6/213; w gwarach – ‘mgłę około słońca’ Karł SGP 5/170, ‘tęczę’ Kup Met 80.

↑ S. jest kategoryzowany jako *roślina ozdobna – kwiat* typowy dla wiejskich ogródków przydomowych 2, 3; *roślina oleista*, z której nasion tłoczy się olej Kuk Kasz 153, Kul Wiel 2/415, a także jako *roślina ogrodnicza* Kuk Kasz 120; *peruwiańskie ziele* Maj Roś 2/379.

✦ S.: (a) razem z malwą 5, 9, makiem 11, rumiankiem 11, bławatem 11 tworzy zespół kwiatów uznawanych za typowe dla polskiej wsi; sieje się go w ogrodach razem z warzywami, ziołami i kwiatami powsz.; (b) z ziołami i płodami rolnymi jest święcony w dniu Matki Boskiej Zielnej (15 VIII) powsz., np.: Goł Lud 300, Fisch Lud 144, Karw Dobrz 204; (c) jako roślina słoneczna (podobnie jak wrotycz, boże drzewko, bylicę) był wkładany do trumny pod głowę zmarłego ZWAK 1885/32 z piołunem Fisch Pog 167, macierzanką LL 1983/2/41; (d) jako składnik lekarstwa „od utraty rozumu” był warzony w winie razem z bożym drzewkiem i szałwią Wisła 1905/464; (e) w bajce ze

zachowa-

y, maki,
ny jako
zewnic-
ej *Pana*
iecznik,
neczni-
walory
uczynił

Herd Lek
symbol
s Dic 449.
75 oraz
, którzy

ulturze,
częście.
oczono

ic 449.
z nimi
i Klytia
racając
i Dafne.
oczenia
pisywa-
aczenia

eństwo
duszę,
cznika
ając się
s Dic 449.
czasem
kwiatu
nazwał

S. oraz z innych kwiatów (*róż, lilji, fijołków, gwoździaków, tulipanów, narcyzów*) królowa pszczoł buduje zamek 3.

✕ S. kojarzono z Ameryką Północną Pal Zer 116, stąd nazwy *słońce indyjskie, słonecznik peruwiański, peruwiańskie ziele*, zob. nazwy.

⊗ Wygląd i zachowania. Ogromny kwiat S. jest podobny do słońca SWJP Dun 1030, *świeci jak słońce* 11, por. też *słońce kwiatem słonecznika pochyla się nad ziemią* 4. Jego brzeżne kwiaty są duże i żółte, środkowe – drobne i brunatne. W porównaniu o kimś o dużych oczach mówi się *mo ślepe jak te bawuńce* 'kwiaty słonecznika' SGP PAN 1/332. W poetyckiej metaforze S. to *iskra złota* 8. Jego wizerunek umieszczano na skrzyniach PSL 1948/1/25, kaflach PSL 1952/6/327, Wisła 1896/446. Wygląd kwiatów S. jest tak charakterystyczny, że porównywane są doń duże żółte okrągłe promieniste obiekty, jak np. kometa Kup Pol 65.

S. *słońcu pokłon oddaje* Lin SJP 5/322; kieruje się zawsze ku →słońcu 1, *za słońkiem okiem wodzi, kiedy ono światem chodzi* 8, fraz. *obraca/zwraca się jak słonecznik za słońcem* NKPP słonecznik tam war.; W wierszu ludowego poety *w boże słoneczne okna zagląda słonecznik tysiącem dojrzałych źrenic* 6.

S. rośnie *na wysokiej łądydze* 1, „góruje nad wszystkimi” kwiatami w ogrodzie Wisła 1901/412, K 22 Łęcz 275; „króluje” przed domem Chmiel Księż 84.

Δ Jako roślinę ozdobną sadi się S. przed domem 5, 6, podob. 8, Chmiel Księż 84, pod oknami Fed Żar 5 lub z boku chaty Udż Krak 148, por. 11, *za płotem* 7, w przydomowych ogrodach 1, ZWAK 1886/205, na brzegach ogrodu Bąk Kramsk 44, *na zagonach* 10, szczególnie tam, gdzie były młode dziewczęta Wisła 1901/412. Współcześnie obsiewa się nim też duże powierzchnie pól: *las słoneczników* SWJP Dun 455.

◆ S. jest święcony w dniu Matki Boskiej Zielnej razem z płodami rolnymi i ziołami (15 VIII) powsz., np.: Goł Lud 300, Fisch Lud 144, Karw Dobrz 204.

♣ Zastosowania praktyczne. Z nasion S. tłoczony jest olej Kuk Kasz 153, Kul Wiel 2/415 szczególnie ceniony w czasie postu Wisła 1889/724. Olej ze S. jest też używany jako spoiwo farb Lud 1931/161. Ziarna S. lubią *skubać, dłubać* [i jeść] dzieci Bąk Kramsk 44, przypiekane są przysmakiem LL 1961/4-6/38. Dziobią je ptaki powsz.

♣ Zastosowania w ludowym lecznictwie oraz magii.

Uważa się, że spożywanie nasion S. reguluje ciśnienie krwi, koi nerwy i poprawia potencję. Korzeń S. „*mężom sił dodaje*” ZWAK 1895/67.

Spożywanie świeżych nasion zalecane jest w infekcjach oskrzelowych Kochanowska 2006, s. 4, pozwala pozbyć się *tasiemców* Jak Zwycz 109.

Przy *zimnicy* Pal Zer 116, w lekkich stanach gorączkowych pijano napar z kwiatów S. Kochanowska 2006, s. 4. *Febrę* leczono nastojem ze S. – pokrojone drobno kwiaty i łądygi zalewano w słoju wódką i trzymano kilka dni na słońcu. Nalewkę podawano po małym kieliszku Wisła 1894/357.

Napar z płatków S. stosowano jako lek na *suchoty* Pal Zer 116, Kochanowska 2006, s. 4; w Sieradzkim na *ból głowy* Pal Zer 116, Wisła 1894/142. A gdy *rozum kiedy kto straci w niemocy* zalecano S., boże drzewko i szafwię warzyć w winie i pić na czczo chorego; do piątego dnia miał wyzdrowieć Wisła 1905/464. Szczególną moc ma mieć S.

poświęc
Udz Krak 6
Kwie
Zer 117.

Środ
piersi Pk

Korz

S. pc

nieboszc

dłatego

By r

(tulka) s

S. zb

z wilczy

tam się :

K 7 Krak 28

✕ V

symb

kwiatem

wierną 4

cisza: l

pszczoły

też 6, 9; S

1 – R

(Słoneczn

2 – „P

drugiej, s

np. jedna

(żółty pol

się *panną*

do każde

dochodzi

Wtedy] z

i odstawi

Cała ta sc

dopóki ni

3 – [B

od zamku

poświęcony w dniu Matki Boskiej Zielnej. Używano go do leczenia zwierząt i ludzi
Udz Krak 60.

Kwiatem ze święconego S. okadzano w Lubelskiem *przełknięte* dzieci Pał
Zer 117.

Środkiem leczniczym jest też olej ze S. *Święt Nadr* 29, smarowano nim od bólu
piersi Plesz Międz 131.

Korzeń S. noszony na szyi bronić ma od nagłej śmierci ZWAK 1895/67.

S. podobnie jak wrotycz, boże drzewko i bylicę wkładano do trumny pod głowę
nieboszczyka ZWAK 1885/32, też piołun Fisch Pog 167, macierzankę LL 1983/2/41. Zapewne
dlatego uważano, że podarowanie komuś S. jest życzeniem mu śmierci Red. Firlej 2014.

By rozgonić → chmury, „rozdzierano” S. Wisła 1903/435 albo olchę, liść omanu
(lulka) SSiSL 1/3/123.

S. zbierany w sierpniu (miesiącu Maryi), „zawinąwszy w liściu bobkowym razem
z wilczym zębem położyć w kościele; niewiasty, które złamały wierność małżeńską
tam się modlące, póty nie będą mogły wyniść, póki S. z zawiązaniem tam będzie”
K 7 Krak 287.

✠ W polskiej kulturze ludowej S. (podobnie jak w innych kulturach) jest
symbolem → słońca. W poezji *świeci jak słońko lub jak ranne zorze* 11; *słońce
kwiatem słonecznika / pochyla się nad ziemią / ogarnia ramionami / i tuli zawsze
wierną* 4. Jest też symbolem spokoju, bezpieczeństwa i domowego za-
cisza: *Kto ma dom w malwach dom w słonecznikach / za domem ogród w ogrodzie
pszczoty / tego o świecie co dzień radość wita / kiedy przekroczy domu tego progi* 5, zob.
też 6, 9; swojskości 6, 7, 11 i polskości 10.

DOKUMENTACJA

ZAGADKI

1 – *Rośnie on na wysokiej, w ogrodach łodydze, a zawsze go do słońca obróconym widzę.
(Słonecznik)*. Konc Zag nr 10.

GRY

2 – „Panna Róża”. Siadają dziewczęta jedna za drugą rzędem na ziemi, jedna na kolanach
drugiej, stanowiąc jakby długi łańcuch. Każda z nich ma nadaną nazwę pewnego kwiatu, jak
np. jedna jest słonecznikiem, druga macierzanką, inna turkiem, to znów nagietka, jazgierok
(żółty polny), lilija, gwoździak itd. Pierwsza zaś z rzędu, tj. ta, która usiadła najpierw, nazywa
się *panną Różą*. [Następnie jeden z grających – chłopiec lub dziewczyna – podchodzi kolejno
do każdej z dziewcząt z pytaniem: *Puk, puk, mała-duża, czy tu mieszka panna Róża?* aż
dochodzi do samej panny Róży i prosi ją o ofiarowanie mu jednego kwiatka z jej ogrodu.
Wtedy] zbliża się do téj, która miano żadanego kwiatka nosi [Obraca się z nią wkoło
i odstawia ją po prawej (do nieba) lub lewej (do piekła) stronie łańcucha panny Róży.]
Cała ta scena powtarza się z każdą następującą dziewczyną, kwiat jakiś przedstawiającą, aż
dopóki nie pozostanie na placu sama tylko panna Róża [...]. K 9 Poz 255.

BAJKI

3 – [By uniknąć kary oskarżony o czarnoksiężstwo bohater ma wykonać zamek piękniejszy
od zamku króla. Z pomocą przychodzi mu królowa pszczół, której bohater wcześniej uratował

życie.] Na szczycie wznosił się przepyszny pałac, zbudowany z najcudniejszych kwiatów, jakie się kiedy znaleźć mogły w królewskich ogrodach. Dach był ze samych purpurowych róż, okna z błękitnych lilij, gżemsy z auryków i fijołków, ściany z białych gwoździków, drzwi z tulipanów i narcysów, zamki ze słoneczników – około budowy pełno hiacyntów i innych przepysznych kwiatów, – powietrze zaś całe napętniała woń niezrównana, wszystkich obecnych upajająca. – Wdzięczna królowa pszczoł zwołała przez postać swych wszystkie pszczoły z kraju, które zleciawszy się, cudowny ten zamek zbudowały. Zmo Pod 50.

PISANA POEZJA CHŁOPSKA

4 – Kiście świerkowych gałęzi / słońcem obramowane / skrzę się jak czysty kryształ / szronem niebieskobiałym / leśna jak stół równa droga / płozami sań wytarta / wśród wystrojonych świerków / do nieba zda się wzłata / słońce kwiatem słonecznika / pochyła się nad ziemią / ogarnia ramionami / i tuli zawsze wierną. [A. Magdziak] Mag Brzeg 70.

5 – kto ma dom w malwach dom w słonecznikach / za domem ogród w ogrodzie pszczoły / tego o świecie co dzień radość wita / kiedy przekroczy domu tego progi. Poc Poez 381.

6 – Ja mam dom taki: w boże słoneczne okna / Zagląda słonecznik tysiącem dojrzałych źrenic. [S. Buczyński] Szcz Ant 200.

7 – Słoneczniki, przyznać muszę, / kręcą swoje kapelusze to na bakier, to z powrotem / i tak mądrzą się za płotem. [L. Komornik] Ad Złote 125.

8 – Hej, we węglu iskra złota / słonecznika spoza płota, / co za słonkiem okiem wodzi, / kiedy ono światem chodzi. [E. Michalska] Szcz Ant 536.

9 – Wierzę, że jesteś ze mną wśród malin i klonów, / i sadów, które ciszą karmią mnie i poją, / w malwach i słonecznikach czuję rękę Twoją / przy sobie, z którą kiedyś tak byłam bezpieczną, / gdy biegłam obok Ciebie malutką dziewczeczką. [M. Kozackowa] Wer Ojcz 56.

10 – Nasza święta polska mowa, / szczęściem każde twoje słowo, / kwieciem, co się u nas kroczi! / Tyś jak złoty kwiat paproci, / jak słonecznik na zagonie, / jak klejnot w drogiej koronie, / wiecznie żywa, wiecznie nowa / nasza śląsko-polska mowa! [E. Michalska] Szcz Ant 528.

11 – [Moja droga Ojczyzna] To jest ten mak krwawy, rumianki, bławaty, / To jest ten słonecznik, co na bieli chaty / Świeci jak słonko, lub jak ranne zorze. [M. Kozłowa] PSL 1990/3/17.

BIBLIOGRAFIA: De Vries Dic 449; Grim Słow 187; Herd Lek 145; Kemp Sind 228 i 385; Kochanowska Jolanta, *Zaczarowane słoneczka*, „Ogród Wita”. Pismo Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006, nr 4, s. 4; Kop SMit 1075; Kop SSym 390; Łuczynski Edward, Maćkiewicz Jolanta, *Językoznawstwo ogólne. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 2005, s. 126; Mac MitRoś 34, 36; Wört Hoff 8/71; Zajw Ukr 567.

→ CHMURA, SŁOŃCE.

Joanna Szadura

Wstęp.
Adresat. Lok
i obrzędowe
Dokum.
Podania i leg

Chmie
charakter
z wyzwoli
się podsta
licznej. W
cudownyr.
wyrastają
W przysk
wyższanie
pnący spo
właściwo:

Istnieje
głosząca, z
męskiej ch
234. I choci
badaniach
się chmiel

W kultu
wesołość.
wości (pnik
i zaufania
ści i uporu
niesie zwa

W trad
zwane „ch
dziewczętc
porost wło.
w ziemi pu

W ang
rozkwicie li
że chmiel z
szczęście i
wnieść ze s
chmielu oz